

Müçtehidî Tespit Etmenin İzâfîliği Ve Nazarîliği Üzerine

Yrd. Doç. Dr. Yüksel Macit
İnönü Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
İslam Hukuku Anabilim Dalı

Özet

Müçtehitte bulunması gereken şartlar, diğer bir ifadeyle, içtihat şartları, ortak noktaları olmakla birlikte muhtelifdir. İctihat şartları usulcüden usulcüye göre değişmektedir. İctihat şartlarından kimi ağır, kimi hafiftir; kimi az, kimi çoktur. Müçtehidî tespit etmek için bir kurum ve sistem henüz yoktur. Bu bakımdan müçtehidî tespit zordur. Ancak bir sisteme bağlanırsa, imkânsız da değildir. Bu çalışmada bu hususları delilleriyle tespit etmeye yöneliktir.

Anahtar kelimeler: Müçtehidin şartları, içtihat, izafî, nazarî.

Abstract

On The Fact That The Detection of Mujtahid is Relative and Theoretical

The conditions must be present in mujtahid, in other words, the conditions of ijtehad, although have common points are different. Terms and conditions are vary according to methodologists of Islamic law. Precedent conditions, some severe, sometimes mild, sometimes less, sometimes many. Restorer of an institution and a system to detect are not available. In this respect, it is difficult determined mujtahid. However, if it is connected the system, is not impossible. This study is intended for fixation these issues with documents.

Keywords: Conditions of mujtahid (interpreter of Islamic law), ijtehad (individual reasoning, opinion), relative, theoretical.

Giriş

İctihat kapısının açık olduğuna dair yazılan yazıların semere vermeye başlaması ve konjonktürün değişmesiyle dünyada dinin yükselen değerler arasına tekrar girmesi, kim müçtehit? sorusuna ilgiyi artırdı. Ancak geçmişte olduğu gibi herkes kendine göre birilerine müçtehit demektedir.

Müçtehit, sözlükte, içtihat yapan kişi demektir. İctihat ise insanın bir konuda var gücünü harcayarak çalışması, gayret sarf etmesi anlamına gelir.¹ İctihat terim olarak muhtelif şekillerde tanımlanmıştır. Bu tanımların ortak noktası bir tespitte şöyle dile getirilmiştir: “İctihat fakihin herhangi bir şer’î hüküm hakkında zannî bilgiye ulaşabil-

¹ Bkz. er-Ragîb el-İsfahanî, *el-Müfredat fî Garibi'l-Kur'an*, İstanbul 1986, s.142.

mek için bütün gücünü harcamasıdır. ² Bu genel bir tanımdır. İctihadın meşruluğuna delil gösterilen Muaz hadisinde³ geçen “rey ile içtihat”, Kitap ve sünnette hüküm bulunmadığı zaman şahsi görüş ile hüküm verme anlamında kullanılmıştır, ancak bazı usulcüler içtihadın kapsamını genişleterek nasları tefsir edip hükmü anlama işlemine de içtihat demişlerdir.⁴ Buna göre müçtehit, naslardan hüküm çıkaran, nas olmadığına reyi ile içtihat edip hüküm veren alimdir. Ancak icma konusunda alimin fakih olmasını zikredenler⁵, hadis ve kelmacılar gibi ilim sahibi olup fakat fikhî ahkamı, kıyas ve içtihat metotlarını bilmeyenlerin icma’da muhalefetlerini geçerli saymayanlar vardır.⁶ Zamanla her fakih de müçtehit kabul edilmemiştir. Müçtehitler, mutlak müçtehit (mezhep kurucuları), mezhepte müçtehit, mesele de müçtehit vb. kısımlara ayrılmıştır. Hz. Peygamber ve sahabe döneminde ne böyle bir ayırım, ne de içtihat şartları vardır. Yemen’e görevli olarak gönderilirken, Hz. Peygamber’e, Kur’an ve sünnette hüküm bulamazsam reyimle içtihat ederim diyen Muaz yirmi küsur yaşlarında bir gençtir. İleride örnekleri geleceği üzere ahkamla ilgili bazı hadisleri duymayan Ömer, Osman ve İbn Mes’ud gibi görüşlerine çok önem verilen meşhur sahabiler vardır ve onlar reyle içtihat yapmışlardır. İctihatla ilgili şartlar daha sonraki devirlerde ortaya çıkmıştır.

Birinci bölümde geleceği üzere İmam Şafî (ö. 204/819), eserlerinde dolaylı bir üslupla da olsa müçtehit ile ilgili bazı şartlar ileri sürdüğüne göre, içtihatla ilgili şartların tespiti onun zamanına kadar geriye götürülebilir. İlk zamanlar içtihatla ilgili şartların sayısı az olsa da zamanla çoğalmıştır. Bu şartlar, geleceği üzere fıkıh usulü kitaplarının bazısında, “müçtehidin sıfatı”, “müçtehit müftününün sıfatı”, bazısında “müçtehidin şartları”, “ictihadın şartları,” “ictihat ehliyeti şartları” gibi başlıklar altında ileri sürülmüş-

² Apaydın, Yunus, “İctihad”, **DİA**, İstanbul 2000, c. 21, s. 432.

³ Muaz hadisi şöyledir:

Hz. Peygamber, Muaz’ı Yemen’e göndermek istediğinde sordu:

-Ne ile hükmedeceksin?

-Allah’ın Kitabı ile.

-Onda bulamazsan?

-Allah Resulünün sünneti ile.

-Onda da bulamazsan ?

-Reyimle içtihat ederim, vazgeçmem.

Bunun üzerine Hz. Peygamber, Muaz’ın göğsüne vurdu ve Resulünün elçisini Resulünün razı olduğu hususa muvaffak kılan Allah’a hamdolsun buyurdu. Tirmizî, Ahkam, 3; Darimî, mukaddime, 20; Ahmed b. Hanbel, V, 230-236, 242.

⁴ İctihadın çeşitli tanımları hakkında bkz. Karaman, Hayrettin, **İslam Hukukunda İctihad**, İstanbul 2010, s. 15-16.

⁵ Bkz. el-Cüveynî, İmamü'l-Haremeyn, **el-Varakat**, Riyad 1996, s. 14.

⁶ Bkz. Ebu Ya’la el-Ferra, **el-Udde fi Usulî'l-Fıkh**, tah. Ahmed b. Ali Seyr el-Muberekî, Riyad 1993, s. 1136-1137.

tür. Bunları müçtehitte bulunması gereken şartlar bölümünde verilecek örneklerde görmek mümkündür, burada bir örnek vermek gerekirse, Fahreddin er-Râzî (ö. 606/1209) içtihatla ilgili şartları *el-Mahsul'de*, Müçtehidin Şartları (Şeraitü'l-Müçtehid) başlığı altında vermiştir.⁷

İçtihat şartlarının asgari müşterek noktaları olsa da farkları da vardır; mezhepten mezhebe, usulcüden usulcüye değişmektedir; kiminde şartlar çok, kiminde azdır, kiminde ağır, kiminde hafiftir. Nitekim el-Gazalî (ö. 505/1111) ileride ayrıntılı bilgi geleceği üzere *el-Mustasfa* adlı usul kitabında içtihat şartlarını kolaylaştırdığını söyler.

İçtihat şartlarının değişkenliği bir tarafa, bu şartların kimde olup olmadığını tespit edecek ne bir kurum, ne de bir sistem vardır. Herkes kendi mezhebinin meşhur olmuş alimlerine müçtehit demiştir. İşin içine mezhep taassubu girmiştir. Kendine göre gerekçeleri geleceği üzere Gazalî *el-Menhul* adlı usul kitabında, "Ebu Hanife müçtehit değildir"⁸ demiştir. Ebu Hanife müçtehit değilse, kim müçtehittir? Müçtehidî tespit etmenin izafiliğinin nerelere kadar vardığını buradan da görmek mümkündür.

Müçtehit, bugün nasıl tespit edilecek? Herkes kendi dinî kanaat önderlerini ve onlara yakın hocaları müçtehit görürse, gerçek müçtehidî kim, nasıl belirleyecek? İkinci bölümde geleceği üzere zamanımızda müçtehidî hükümet belirler diyenler vardır. Ancak müçtehidî hükümet nasıl belirleyecek, bunun cevabı onlarda yok. Bu cümleden olarak, müçtehit, tabir-i caiz ise ahbap-çavuş ilişkisiyle mi belirlenecek, imtihan ile mi? Soruları kim hazırlayacak? Bunlar hep sorun. Ancak bunlar kısmen çözülebilir, şöyle ki: Belli bir resmî yüksek tahsilden geçme şartı içtihat ehliyeti için prensipte yeterli görülebilir, ancak bu bağlayıcı kazaî içtihatlar için geçerli olur; bağlayıcı olmayan ilmî içtihatlar⁹ açısından bakıldığında sorun devam eder, çünkü kendini dışardan yetiştiren fakihe ne denecek? Üstelik İslam hukuku, geçmişte devletin resmî yönlendirmesinden çok, hukukçuların içtihatlarıyla geliştiği için ona "hukukçuların hukuku" denmiştir.

Durum böyle olunca müçtehidî objektif olarak tespit kolay değildir. Bu konuyu iki bölüm halinde aşağıda örnekleriyle biraz daha açacağız.

⁷ Fahreddin er-Râzî, *el-Mahsul fi İlmi Usulî'l-Fıkıh*, tah. Taha Cabir el-Alvanî, Beyrut 1997, VI, 21.

⁸ el-Gazalî, Ebu Hamid, *el-Menhul*, tah. Muhammed Hasan Heytu, Dumeşk 1980, s. 471.

⁹ İctihadın bağlayıcı olup olmaması hakkında geniş bilgi için bkz. Dönmez, İbrahim Kafi, "İctihadın Bağlayıcılığı Meselesi ve Fıkıh Mezheplerine Bağlanmanın Anlamı", *Usul*, I, (2004), s. 35 – 48.

A. Müçtehitte Bulunması Gereken Şartlar Konusunda Usulcülerin Görüşlerinin Farklı Oluşu

Müçtehitte bulunması gereken şartları, içtihadı delil kabul eden usulcülerin çoğu usul kitaplarında zikretmişlerdir. Her usulcünün zikrettiği şartları vermek çalışmanın hacmini çok açacağından ve çok tekrarlara neden olacağından, yaşayan fikhî mezhepleri de dikkate alarak onlardan dokuz örnek seçeceğiz.

I. İmam Şafiî'ye (ö. 204/819) göre Müçtehitte Bulunması Gereken Şartlar

İmam Şafiî, *er-Risale* adlı usul kitabının İstihsan ve fûru'a ait *el-Ümm* adlı eserinin İptalu'l-istihsan bölümlerinde, istihsan için kıyasın terk edilmemesini belirtirken, müçtehitte bulunması gereken şartları, kıyas yapanın bilmesi gerekli şeyler kabilinden tavsiye içerir nitelikte zikreder. Onlar özetle şöylece maddeleştirilebilir:

1. Allah'ın kitabının hükümlerini; farzlarını, nâsihini-mensûhunu, umumunu-hususunu bilmelidir. Te'vile muhtemel olanına sünnet, icma veya kıyastan delil getirebilmelidir.

2. Kendinden önceki sünnetleri (Peygamber'in sünnetini), selefın sözlerini, insanların icma (ittifak) ve ihtilaflarını bilmelidir.

3. Arap dilini bilmelidir.

4. Benzer olan ve olmayanları tahkik ederek birbirinden ayırabilecek sağlam bir akla sahip olmalıdır.¹⁰

Geleceği üzere Gazalî'nin müçtehit "fakihü'n-nefs" olmalıdır sözü de bu cümledir. Bazıları buna içtihat melekesine sahip olma da demektedir. Fakihü'n-nefse, özde fakih denebilir.

Burada şunu da belirtelim ki, bazı kitaplarda ve tahkik notlarında, İmam Şafiî'ye, "Müçtehit, Kur'an'ı ezbere bilmelidir" dediği nispet edilir, ancak geçtiği üzere kendi eserlerinin ilgili bahsinde böyle bir şart yoktur.

¹⁰ eş-Şafiî, Muhammed b. İdris, *er-Risale*, tah. A. Muhammed Şakir, Mısır 1939, s. 511; *el-Ümm*, Beyrut 1983, VII, 315-316.

II. Hanefilerden el-Cessas'a (ö. 370/980) Göre Müçtehitte Bulunması Gereken Şartlar

Ebu Bekr er-Râzî el-Cessas, *el-Fusul fi'l-Usul* kitabında, "İçtihat ehli olan kimsenin sıfatı/özelliği" bahsinde detaylı bilgi vermektedir, onları şöylece maddeleştirmek mümkündür:

1. Müçtehit, bütün usulü: Kitabı, mütevatir ve ahad haber yoluyla gelen sabit sünneti, nâsihi ve mensûhu bilmelidir.
2. Amm ve hası bilmelidir.
3. Sözüün hakikat ve mecaza delaletini ve manaya hamlini bilmelidir.
4. Akılların ahkamını ve delaletlerini bilmelidir.
5. Sahabe, tabiin ve onlardan sonra gelenlerin görüşlerindeki icmalarını bilmelidir.
6. İstidlal ve şer'î kıyas metotlarını bilmelidir.¹¹

Cessas bunları tespit ettikten sonra şöyle der:

"Bu sıfatlarla belirttiğimiz konumda olan kimseye olayların ahkamı hakkında ve fûru'u aslına döndürmede/kıyasta içtihat etmek caiz olur. Bu kimse adil olduğu zaman fetvası caiz olur. Bu şartları kendinde toplasa da adil olmasa fetvası kabul olmaz, rivayet ettiği zaman rivayeti, şahitlik ettiği zaman şahitliği kabul edilmediği gibi."¹²

Cessas, konunun devamında yukarıdaki bazı şartlara sınırlamalar da getirir, özetle şöyle der:

İçtihat ehlinde olması için bir kimsenin Kitap ve sünnetin bütün naslarını bilmesi şart değildir, çünkü hiç kimse bunları ihata edemez. Ayrıca sahabe ve onlardan sonra gelen kimseler bunların tümünü bilmedikleri halde içtihat etmişlerdir. Ömer, ceninle ilgili hüküm sorduğunda bu konuda hadis olduğu haber verilince şöyle demiştir: "Nerdeyse reyimizle hükmedecektik, hakkında Resullah'ın sünneti varmış."¹³ İbn Mesud, kocası ölmüş fakat önceden mihr tespit edilmemiş ve zifafa girilmemiş kadınla ilgili olarak reyi ile hükmetmiş, hükmünü destekleyen bir hadis haber verilince çok sevinmiş-

¹¹ el-Cessas, Ebu Bekr er-Râzî, *el-Fusul fi'l-Usul*, tah. A. Casim en-Neşmi, 2. Basım, Kuveyt 1994, IV, 273.

¹² el-Cessas, *el-Fusul*, IV, 273.

¹³ el-Cessas, *el-Fusul*, IV, 274.

tir. Osman, zina eden mecnun bir kadını recim ettireceği zaman, Ali, "Kalem (günah) üç kişiden kaldırılmıştır"¹⁴ hadisini hatırlatarak engel olmuştur.¹⁵

Müçtehidin adil olması şartı ideal olarak güzeldir, ancak tespit edilebilmesi izafidir. Adalet, yalan yere şahitlik yapmış olmamak gibi mahkeme kararına bağlanırsa mazbut hale gelebilir. Ancak burada geçen adaletten kastedilen bu değildir. Adalet zahirde dinî bütünlük müdür? Dinde derinlik midir? Bunlar üzerinde bir anlaşma yoktur. Nitekim geleceği üzere el-Bâcî, müçtehit dininde emin ve fazileti hususunda güvenilir biri olmalıdır, Gazali ise müçtehit adil ve vera (takva) sahibi olmalıdır demektedir.

III. Malikîlerden el-Bâcî'ye (ö. 474/1081) Göre Müçtehitte Bulunması Gereken Şartlar

Ebü'l-Velid el-Bâcî, *İhkamu'l-Fusul fî Ahkami'l-Usul'da* Müçtehidin Özelliği bahsinde, maddeleştirerek verirsek şu şartları ileri sürmektedir:

1. Müçtehit, akıl cihetinden delilleri yerlerine koymayı, icap yolunu, lafzın sözlükte ve şer' de konulduğu manayı bilmelidir.
2. Usulu'd-din ve usulu'l-fıkhı bilmelidir.
3. Umum, emir, nehiy, müfesser, mücmel ve nas olan hükümleri ve icma'ın hakikatini bilmelidir.
4. Kitabın hepsini bilmek şart olmasa da ahkamını bilmelidir.
5. Sünneti, âsârı, haberleri; sahihini sahih olmayanından ayırmayı bilmelidir.
6. Peygamber'in fiillerini ve onların tertibini bilmelidir.
7. Nahvi ve lügati Arap'ın sözünün manasını anlayacak kadar bilmelidir.

"Bunlarla birlikte kişi dininde emin ve faziletine güvenilir biri olmalıdır. Bu özellikler tam olunca o içtihat ehlinden olur ve fetva vermesi caiz olur."¹⁶

¹⁴ "Kalem (günah) üç kişiden kaldırılmıştır: Uyanıncaya kadar uyuyandan, aklı başına gelinceye kadar mecnundan, baliğ oluncaya kadar çocuktan." Buharî, Hudud, 22, Talak, 11; Ebu Davud, Hudud, 17; Tirmizî, Hudud, 1; İbn Mace, Talak 15.

¹⁵ Bkz. el-Cessas, el-Fusul, IV, 275.

¹⁶ el-Bâcî, Ebu'l-Velid, *İhkamu'l-Fusul fî Ahkami'l-Usul*, tah. A. Muhammed el-Cebburî, Beyrut 2012, II, 271.

IV. Hanbelîlerden Ebu Ya'la el-Ferra'ya (ö. 458/1066) Göre Müçtehitte Bulunması Gereken Şartlar

Kadı Ebu Ya'la el-Ferra, *el-Udde* adlı fıkıh usulü kitabında müçtehitte bulunması gereken şartları, Ahkamda taklidin kendisine haram olduğu müftünün niteliği konusunda belirtmektedir. Bunlar şöylece sıralanabilir:

1. Kur'an'ı; nâsîhini, mensûhunu, mücmelini, muhkemini, amm ve hassını, mutlak ve mukayyedini bilmelidir.
2. Ahkamla ilgili sünneti; nasîhini, mensuhunu, mücmelini, muhkemini, amm ve hassını, mutlak ve mukayyedini bilmelidir.
3. Her asrın müçtehitlerinin icma'ını bilmelidir.
4. Arap lügatini ve i'rabını, Allah ve Resulü'nün hitabını anlayacak şekilde bilmelidir.
5. Kıyas yapabilmesi için gerekli usul ve metotları bilmelidir.
6. Delillerin derecelerini ve takdim edilmesi gerekenleri bilmelidir.

Ebu Ya'la bu şartların arkasından şöyle demektedir: "Bu vasıfta olduğu zaman kişinin ahkamda içtihat ile amel etmesi vacip, başkasını taklit etmesi haram olur." ¹⁷

Burada şunu da ilave edelim ki, Ahmed b. Hanbel'in dört yüz bin hadis bilmeyen fakih sayılmaz dediği ve Ebu Yala'nın da bunu ihtiyata hamlettiği nakledilmiştir. ¹⁸

V. Gazalî'nin (ö. 505/1111) Kolaylaştırdım Dediği İctihat Şartları

Gazalî, *Menhul* adlı usul kitabında Müçtehitlerin özelliği (Sıfatu'l-müçtehidîn) bahsinde içtihat şartlarını müftünün bilmesi gereken hususlar olarak zikretmektedir. Gazalî, bu şartlara göre sahabe, tabiin ve daha sonra gelenlerden müçtehit olarak gördüğü meşhurları açıklar, ancak İmam Şafî'nin yanı sıra lütfedip İmam Malik'i de müçtehit sayarken, "Ebu Hanife müçtehit değildir" der ve gerekçelerini şöyle açıklar: "Çünkü Ebu Hanife, lügati (Arapça) bilmiyordu, buna şu sözü delalet eder: Ve lev ramahu bî Ebu (Ebî olmalı) Kubey's. Ebu Hanife hadisleri bilmiyordu. Bu nedenle zayıf hadisleri kabule, sahihleri reddetmeye düşküdü. Fakihü'n-nefs değildi, fakat akıllı gözükmeye çalışırdı." ¹⁹ Gazalî bunları gençlik yıllarındaki mezhep taassubuyla yazmış olabilir. Da-

¹⁷ Ebu Ya'la el-Ferra, *el-Udde fî Usulî'l-Fıkh*, s. 1594–1595.

¹⁸ Bkz. Karaman, *İslam Hukukunda İctihad*, s. 174.

¹⁹ el-Gazalî, *el-Menhul*, s. 471.

ha sonra olgunluk döneminde yazdığı *Mustasfa'nın* İctihat bölümünde, bazen, "Ebu Hanife aşırı gitti"²⁰ dese de, ondan çok görüş nakletmektedir.²¹ Demek ki artık Ebu Hanife'yi müçtehit sayıyor.

Gazalî, *Mustasfa'da*, önce, müçtehit için iki şart vardır der: 1. Şer'in delillerini bilmek. 2. Adil olmak. Adil olmayan kişinin fetvası kabul olmaz.

Gazalî, geçen iki şartın arkasından hükümlerin delillerini zikreder ve onlarda kolaylıklar getirdiğini söyler. Biz onun delillerle ilgili açıklamalarını özetleyerek aktaracağız.

1. Allah'ın Kitabı.

Birinci kolaylık: Müçtehidin Kitabın tamamını bilmesi şart değildir, ahkam ayetlerini bilmesi yeterlidir, onlar beş yüz kadardır.

İkinci kolaylık: Ahkam ayetlerini ezberlemek şart değildir, ihtiyaç anında yerlerini bilmek yeterlidir.

2. Sünnet

Kitap için getirilen kolaylıklar bunun için de geçerlidir: Ahkam hadislerini bilmek gerekir; onları ezberlemek şart değildir, yerlerini bilmek yeterlidir.

3. İcma

Müçtehidin aykırı fetva vermemesi için icma konularını bilmesi gerekir.

4. Akıl

Akıldan kasıt aslî nefyin dayanağı olmasıdır. Aslî nefy, hitap olmadığında hükümün yokluğu demektir. ²² Gazalî bu maddeyi burada açık seçik izah edemiyor. Ama *Mustasfa'nın*, Dördüncü Asıl dediği "Akıl Delili ve İstishab" bahsinde, bu hususu biraz açan altıncı namaz örneğini veriyor: Şer'î hükmün kaynağı olan hitap beş vakit namazla sınırlı olduğu için altıncı bir namaz kendiliğinden yok sayılır. Akıl buna hükmeder.²³

Gazalî bu manada akli delil sayıyor. İşin mahiyetini bilmeyenler, Gazalî, nas olmadığında akli, rey ile içtihat edip hüküm veren müstakil bir delil kabul ediyor sanabiliyor. Ayrıca Gazalî, müçtehitte bulunması gereken şartlarda kolaylıklar getirdiğini söy-

²⁰ el-Gazalî, *el-Mustasfa min İlmi'l-Usul*, tah. Hamza Züheyr Hafız, Medine 1413 h., IV, 67.

²¹ Bkz. el-Gazalî, *el-Mustasfa*, IV, 96-102.

²² Bkz. el-Gazalî, *el-Mustasfa*, IV, 5-9.

²³ Bkz. el-Gazalî, *el-Mustasfa*, II, 406.

lüyor ama kimlerin tespit ettiği şartlara nispetle kolaylık getirdiğini belirtmiyor. Muhtemelen kendinden önceki bazı Şafiîlerin tespit ettiği şartlara nispetle kolaylık getirmiş olabilir. Yoksa Gazalî'nin kolaylık getirdim dediği şeylerin çoğunu yukarıda geçtiği üzere ondan çok daha önce yaşamış Hanefî usulcü Cessas ve Malikî usulcü Bâcî usul kitaplarında müçtehitte bulunması gerekli vasıflar bahsinde tespit etmişlerdir.

VI. İmamiyye'den Allame el-Hillî'ye (ö. 726/1326) Göre Müçtehitte Bulunması Gereken Şartlar

Allame el-Hillî, *Mebadiu'l-Vüsul ila İlmi'l-Usul* adlı kitabının "Müçtehidin Şartları" bahsinde önce şartları tek bir cümlede toplamaktadır, o da müçtehidin şer'î deliller ile hükümlere istidlal yapabilmesidir. Sonra bunu açmaktadır. Onun zikrettiklerine göre, müçtehidin şartları şöylece maddeleştirilebilir:

1. Müçtehit, lafzın mücerret veya karineli olarak muktezasını, manalarını, Allah'ın hikmetini ve Peygamber'in masumluğunu bilmelidir.

2. Tahsisi, neshi, mütevatiri, ahadı, delillerin çatışmasını ve tercih sebeplerini bilmelidir. Bunlar da Kitap ve sünneti bilmekle elde edilir.

3. Kitabı bilmelidir. Kitabın hepsini bilmek şart değildir, ahkamla ilgili ayetleri bilmek yeterlidir, ahkam ayetleri 500 tanedir. Onları ezbere bilmek gerekmez, ihtiyaç olduğunda yerlerini bilmek yeterlidir.

4 Ahkamla ilgili hadisleri bilmelidir.

5. Aykırı fetva vermemek için icma'ı bilmelidir.

6. Bereat-i asliye'i bilmelidir.

7. Tanımı, burhanı, nahvi, lügati ve sarfı bilmelidir.²⁴

Allame Hillî'nin belirttiği bu şartların genel olanları, içtihat şartlarından bahseden her usulcü tarafından zikredilmiştir, bunda sorun yoktur, ancak diğer şartların çoğu Gazalî'nin yukarıda zikrettiği içtihat şartları ve kolaylaştırdığım dediği şeyleri hatırlatmaktadır. Allame Hillî'nin bereat-i asliye dediği şey de Gazalî'nin aslî nefy dediği şeye tekabül eder.

²⁴ Allame el-Hillî, *Mebadiu'l-Vüsul ila İlmi'l-Usul*, Beyrut 1986, s. 241-243

VII. Zeydiyye'den Allame Ahmed b. Muhammed Lokman'a (ö. 1039/1629) Göre Müçtehitte Bulunması Gereken Şartlar

Seyyid Allame Ahmed b. Muhammed Lokman usul kitabının içtihat ve taklit bölümünde, terim olarak, "İçtihat fakihin şer'î hüküm hakkında zannî bilgi elde etmek için güç harcamasıdır" dedikten sonra fakihî, "şer'î hükümleri tafsilî delillerinden çıkarabilen kimse" diye tanımlar, bu kimsenin müçtehit olduğunu belirtir ve müçtehidin bilmesi gereken ilimleri sıralar, onları maddeleştirirsek:

1. Arapça ilimleri: Sarf, nahiv ve lügat gibi.
2. Fıkıh usulü
3. Kitap. Bazılarının iddia ettiği gibi müçtehidin Kitabın tamamını değil, ahkam ayetlerini bilmesi yeterlidir.
4. Sünnet. Ahkamla ilgili olanlar.
5. İcma konuları. Sahabe, tabiin ve ümmetin diğer müçtehitlerinin icma'nı bilmek.

Allame Lokman bunların arkasından şöyle der: "Sahih olan bunların içtihat ilimleri olmasıdır. Başka şeyleri bilmeyi de şart koşanlar vardır." ²⁵

Zeydî bir aileden gelip Zeydî fıkıhı üzere yetişen, ancak daha sonra bir mezhebi taklit etmeyi bırakıp kendi içtihat eden eş-Şevkânî (ö. 1250/1832), yukarıdaki delillerden fazla olarak, müçtehidin akil baliğ olmasını, içtihat melekesine sahip olmasını ve kıyası açıkça zikreder. Ayrıca Şevkânî, müçtehidin bilmesi gereken hadis sayısı hakkında Ahmet b. Hanbel ve daha başkalarından gelen rivayetler ve görüşler hakkında ayrıntılı bilgi verir. ²⁶

VIII. İbâdiyye'den eş-Şemmâhî'ye (ö. 928/1522) Göre Müçtehitte Bulunması Gereken Şartlar

Allame Ebu'l-Abbas Ahmed b. Said Abdulvahid eş-Şemmâhî, fıkıh usulüne ait *Muhtasaru'l-Adl ve'l-İnsaf* adlı eserinin içtihat bölümünün bu konuyla ilgili faslında şöyle demektedir: İçtihat, hakkında Kitap, sünnet ve eserde hüküm bulunmayan olay hakkında caiz olur. Müçtehidin şartı: Kitap, sünnet ve eseri bilmelidir. Ahkamla alakalı olan-

²⁵ Allame Ahmed b. Muhammed Lokman, *el-Kaşif lizevi'l-Ukul*, tah. Murtaza b. Zeyd el-Mahatvarî el-Hasenî, San'a, 2. Basım 2004, s. 414-417.

²⁶ eş-Şevkânî, Muhammed b. Ali, *İrşadu'l-Fuhul*, tah. Ebu Hafs Samî el-Eserî, Riyad 2000, II, 1025-1035.

ları kastediyorum. Nahvi, lügati, sarfı, asılları, belagati ve sözün geliş yollarını bilmelidir. İctihadın bölünebilmesi konusunda ise ihtilaf vardır.”²⁷

IX. Muasır Usulcülerden Abdulkerim Zeydan’a Göre İctihat Şartları

Abdulkerim Zeydan, “İctihat Şartları” adı altında şunları zikreder:

1. Arap dilini bilmek
2. Kitabı bilmek
3. Sünneti bilmek
4. Usul-i fıkhi bilmek
5. İcma konularını bilmek
6. Şeriatın amaçlarını (makasidu’ş- şeria) bilmek
7. İctihada fitrî kabiliyeti (istidadı) olmak.²⁸

Zeydan’a göre icthâh şartları, ana başlıklarıyla böyledir. Son şart belki icthâh için en önemli dayanak, ama tespit edilmesi zordur. Kim icthâhda kabiliyetli, kim değil? Her icthâh ettim diyen gerçekten icthâhda kabiliyetli midir?

B. Müçtehidî Belirleyecek Bir Kurum ve Sistemin Olmaması

Geçmişte, müçtehitte bulunması gereken şartlar konusunda tam bir birlik olmadığı gibi müçtehidî tespit edecek bir kurum ve sistem de yoktur. Ancak çağımızda bazı usulcülere göre, icma müçtehitlerin ittifakı ile olacağından dolayı, müçtehitleri her Müslüman ülke hükümeti kendi belirler. Fakat hangi sisteme göre; yüksek tahsile göre mi, vekil seçer gibi mi, tayin ile mi? Bunlar belli değildir. Bunlar belli olmayınca ve herhangi bir şekilde uygulamaya da konmayınca ilgili öneriler nazarî olarak kalmaktadır.

Muasır usulcülerden Abdulvahhab Hallaf bu bağlamda icma’ın gerçekleşme imkânı bahsinde şöyle der:

“Açıkladığımız erkân ve tarifiyle icma’ın gerçekleşmesi adeta mümkün değildir, çünkü bu iş Müslüman milletlerin ve kavimlerin fertlerine kalır. Ancak bu işi, muhtelif olmakla birlikte İslamî hükümetler üstle-

²⁷ eş-Şemmâhî, Allame Ebu’l-Abbas Ahmed b. Said Abdulvahid, **Muhtasaru’l-Adl ve’l-İnsaf**, Umman 1984, s. 46.

²⁸ Abdülkerim Zeydan, **el-Veciz fî Usuli’l-Fıkh**, İstanbul 1979, s. 340-343.

nirse icma'ın gerçekleşmesi mümkün olur. Her hükümet, elde ettiğinde şahsı içtihat mertebesine ulaştıracak şartlar belirleyebilir ve bu şartları elde eden kimseler için içtihat icazeti (ictihat izni) verebilir. Böylece her hükümet müçtehitlerini ve herhangi bir olay hakkında onların görüşlerini bilir. Her hükümet olay hakkında müçtehitlerinin görüşlerine vakıf olduğu zaman ve her İslamî hükümetteki müçtehitlerin hepsinin görüşleri o olay hakkında bir hükümde birleştiği zaman, bu icma olur. Üzerinde icma edilen hüküm şer'î bir hüküm olur ve ona uyulması bütün Müslümanlara farz olur. ”²⁹

Hallaf'ın önerisi bu, ancak her hükümetin müçtehitlerini nasıl belirleyeceği hususu açık değildir. Hükümet, hangi yöntemle müçtehitleri belirleyecek? Belli değildir.

Abdülkerim Zeydan ise aynı konuda, önce icma'ı mümkün görmeyenlerin görüşlerini verirken onların delillerini şöyle dile getirir: “Müçtehitleri şahıs olarak tanımak zordur veya imkânsızdır, çünkü müçtehid müçtehit olmayandan ayırmak için bir kaide yoktur. Hatta bir şahıs beldesinde müçtehit diye tanınsa aynı belde halkından başkaları onun içtihat ehliyeti hakkında tartışır. ”³⁰ Zeydan'ın belirttiğine göre İcma'ı mümkün gören cumhur bu söylenenlere sırf şüphe verme olarak bakmıştır, ancak onlar gerçekçi itirazlar olarak gözükmüyorlar. Çünkü her grubun kendi dinî kanaat önderlerini müçtehit kabul ettiğine sıkça rastlanabilir. Mezhep taassubuyla veya şahsî kıskançlıkla kendinden çok daha bilgili insanları karalayanlar az değildir. Daha önce geçtiği üzere Gazalî gibi bir alim, İmam Ebu Hanife gibi büyük bir mezhep imamına müçtehit değildir diye biliyor!

Zeydan'ın kendisi meseleye şöyle bir çözüm getirmeye çalışmaktadır: “İslam âleminde bütün fakihlerin katıldığı fıkıh kurulu icat edilir, bunlara muayyen mekân, mal, kitap, kâtip vs. temin edilir ve bunlar belirli vakitlerde toplanırlar, şeriatın naslarının, kaide ve genel ilkelerinin ışığında ahkam icat ederler. ”³¹

Yunus Vehbi Yavuz da bu konuyla ilgisi olan icma'a getirdiği yeni tanımında şöyle demektedir: “İcma Muhammed (AS)'ın ümmetinden hal ve akd yetkisine sahip müçtehit

²⁹ Hallaf, Abdulvahhab, *İlmu Usulî'l-Fıkh*, Kahire 1956, s. 49-50.

³⁰ Zeydan, el-Veciz, s. 156.

³¹ Zeydan, el-Veciz, s. 159.

kişilerin şûra meclisindeki müzakereleri sonucu Müslümanların herhangi bir sorununun hükmü üzerine birleşmelerinden ibaret devlete ait resmi bir iştir.”³²

Bu tanıma göre icma mümkün olabilir, ancak hal ve akd yetkisine sahip müçtehit kişileri, kim, nasıl belirleyecek? Bu hususun da açığa kavuşturulması gerekir. Bunlar seçimle iş başına gelecekse icma, parlamentoların ittifakla aldıkları kararlara benzer. Nitekim bu çağda bunu diyenler olmuştur. Bu icma’ın siyasî yönüne girer. Geçmişte İcma’dan siyasî olarak yararlananlar olmuştur. Ancak bunlar ayrı bir inceleme konusu olduğundan burada tartışmasına girmeyeceğiz.

Sonuç

Müçtehitte bulunması gereken şartlar, diğer bir deyişle içtihat şartları, Hz. Peygamber ve sahabe devrinden sonra tespit edilmiştir ve muhtelifdir. Usulcüden usulcüye göre değişmektedir. Usulcülerden kimi, içtihat şartlarını ağır, kimi hafif; kimi çok, kimi az olarak tespit etmiştir; bazen birinin müçtehit kabul ettiğini diğeri müçtehit kabul etmemiştir. Müçtehidî tespit etmenin standart bir kuralı olmamıştır. Müçtehidî tespit Müslümanların takdirine kalmıştır.

Müçtehidî tespit etmek için bugün de nesnel bir sistem ve kurum henüz yoktur. Bu bakımdan müçtehidî tespit zordur. Ancak müçtehidî tespit etme bir sisteme bağlanırsa, bu imkânsız da değildir. Filan fakülteyi bitirenler veya bitirdikten sora iki yıl da ilgili resmi kuruma bağlı olarak araştırma yapanlar içtihat edebilir denebilir. Bu tahsil kazaî içtihatlar için şart koşulur. İlmî içtihatlar bağlayıcı olmadığından aslında hiçbir şarta ihtiyaç yoktur; bilgisizce ve yanlış yapılmış görülen içtihatlara değer verilmez. Ancak temelde dine dayalı bir hukukta içtihat yapıldığında işin manevî sorumluluğundan dolayı “ideal olarak” yüksek şartlar; iyi bir usul bilgisi, iyi derecede Arapça bilme ve adalet şart olarak zikredilebilir.

Kaynakça

- Abdülkerim Zeydan, **el-Veciz fi Usuli’l-Fıkh**, İstanbul 1979
 Allame Ahmed b. Muhammed Lokman, **el-Kâşif lizevi’l-Ukul**, tah. Murtaza b. Zeyd el-Mahatvarî el-Hasenî, San’a, 2. Basım 2004.
 Allame el-Hillî, **Mebadiu’l-Vusul ila İlmî’l-Usul**, Beyrut 1986
 Apaydın, Yunus, “İctihad”, **DİA**, İstanbul 2000, c. 21, s. 432–445

³² Yavuz, Y. Vehbi, “İcma’ın Hakikati ve İslâm Teşri’indeki Önemi” , **İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi**, 2004, sayı: 3 [Prof. Dr. Hayreddin Karaman’a Armağan], s. 112.

- el-Bâcî, Ebu'l-Velid, **İhkamu'l-Fusul fi Ahkami'l-Usul**, tah. Abdullah Muhammed el-Cebburî, Beyrut 2012
- el-Cessas, Ebu Bekr er-Râzî, **el-Fusul fi'l-Usul**, tah. A. Casim en-Neşmi, 2. Basım, Kuveyt 1994
- el-Cüveynî, İmamı'l-Haremeyn Ebu'l-Meâlî Abdulmelik, **el-Varakat**, Riyad 1996.
- Dönmez, İbrahim Kâfi, "İctihadın Bağlayıcılığı Meselesi ve Fıkıh Mezheplerine Bağlanmanın Anlamı", **Usul, I**, (2004), s. 35 – 48.
- Ebu Ya'la el-Ferra, **el-Udde fi Usuli'l-Fıkh**, tah. Ahmed b. Ali Seyr el-Muberekî, Riyad 1993
- Fahreddin er-Râzî, **el-Mahsul fi İlmi Usuli'l-Fıkh**, tah. Taha Cabir el-Alvanî, Beyrut 1997
- el-Gazalî, Ebu Hamid, **el-Menhul**, tah. Muhammed Hasan Heytu, Dımeşk 1980
- _____, **el-Mustasfa min İlmi'l-Usul**, tah. Hamza Züheyr Hafız, Medine 1413 h.
- Hallaf, Abdulvahhab, **İlmu Usuli'l-Fıkh**, Kahire 1956
- Karaman, Hayrettin, **İslam Hukukunda İctihad**, İstanbul 2010
- er-Ragıb el-İsfahanî, **el-Müfredat fi Garibi'l-Kur'an**, İstanbul 1986
- eş-Şafiî, Muhammed b. İdris, **er-Risale**, tah. A. Muhammed Şakir, Mısır 1939
- _____, **el-Ümm**, Beyrut 1983, VII, 315–316
- eş-Şemmâhî, Allame Ebu'l-Abbas Ahmed b. Said Abdulvahid, **Muhtasaru'l-Adl ve'l-İnsaf**, Umman 1984
- eş-Şevkânî, Muhammed b. Ali, **İrşadu'l-Fuhul**, tah. Ebu Hafs Samî el-Eserî, Riyad 2000
- Yavuz, Y. Vehbi, "İcma'nın Hakikati ve İslâm Teşri'indeki Önemi", **İslâm Hukuku Araştırmaları Dergisi**, 2004, sayı: 3 [Prof. Dr. Hayreddin Karaman'a Armağan], s. 85–112.